

УДК 34 (091)

Іван Терлюк

Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму,
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
доктор юридичних наук, доцент
i.terlyuk2406@gmail.com

СОЮЗ РСР ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРСЬКОЇ ДОКТРИНИ ПОЛІТИЧНОГО ПОГЛИНАННЯ УКРАЇНИ: УТВОРЕННЯ І ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ РСР

<http://doi.org/10.23939/law2022.36.013>

© Терлюк І., 2022

Висвітлюються питання утворення СРСР в контексті пошуку впродовж 1917–1922 рр. оптимальної моделі реалізації політичної та правової доктрини Росії щодо України. Проводиться думка, що утворення СРСР – складова багатовікової російської імперської доктрини її політичного поглинання.

Проаналізовано правові форми взаємовідносин між радянськими Україною і Росією у період національно-демократичної революції. Зроблено висновок, що УСРР від самого початку виникнення була частиною єдиного російсько-радянського державного комплексу. Наголошено, що до підписання договору про утворення СРСР російські більшовики здійснили кілька спроб відновлення російської неоімперії. Акцентовано, що початковою правовою формою відтворення більшовиками де-факто оновленої російської імперії став “Воєнно-політичний союз”. Проте, найбільш показовим документом на підтвердження цієї тези був т. зв. “Робітничо-селянський договір” – нерівноправний і підневільний для України, типовий колоніальний договір.

Договір про утворення СРСР обґрунтовано як документ з сумнівною легітимністю, який ніколи не вийшов поза стадію проекту. Відповідно, – ніколи не діяв формально, а відтак не був чинним юридично. Наголошено, що як міжнародний акт він не був ратифікований. Обґрунтовано, що під формулюванням “союзу” приховувалося закріплення у республіці розгалуженої системи, за суттю, російських централізованих органів влади та управління.

У підсумок наголошено, на імперській сутності української політики більшовиків 1917–1922 рр. Декларуючи на різних етапах різні варіанти встановлення правових міждержавних зв’язків, Росія фактично намагалася використати їх для досягнення своєї стратегічної мети – збереження цілковитого контролю над усіма найважливішими сферами життєдіяльності українського суспільства. Практично централізаторські принципи більшовицької партії переносилися на організацію державних структур. Форма ж – утворення СРСР - мала лише вуалювати справжню сутність запроваджуваної унітарної державності.

Ключові слова: СРСР, утворення СРСР та зміни у структурі владних органів, “Воєнно-політичний союз”, “Союзний робітничо-селянський договір”, Союзний договір 1922 року.

Постановка проблеми. Наприкінці грудня цього року виповнюється 100 років від часу оголошення про утворення величезної держави під назвою “Союз Радянських Соціалістичних Республік” (СРСР), в складі якої українці Наддніпрянщини прожили безмалю 69 років, галичани – 52, а закарпатці – 46. Володимир Путін ще 2005 року назвав розпад Союзу “найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття”, а до 100-річчя створення СРСР путінська Росія вирішила “повернути свої землі” шляхом загарбання України. Це, принаймні кілька тезисів з тих, що лежать на поверхні, і актуалізують *далеко не нову* (тут і далі курсив наш – *І.Т.*) в українській науковій думці проблему створення СРСР. А відтак, змушують уважніше придивитись до політичних та правових особливостей проголошення СРСР 1922 р., легітимності цього процесу та його відповідності інтересам українського народу.

Аналіз дослідження проблеми. Як очевидний факт констатуємо об’ємну історіографію з тих чи інших проблем радянської державності, зокрема, й утворення СРСР. Проте науковому доробку радянських правознавців були притаманні усі загальновідомі слабкі сторони, характерні для всього гуманітарного блоку наукової продукції радянської доби. Відтак, утворення СРСР радянські дослідники загалом подавали як загальне благо для українського народу, а, скажімо, проблему легітимності проголошення СРСР, взагалі обходили [Див., напр., одну з останніх праць: 1]. За тридцять років незалежності України виразно проглядаються потуги української історіографії у дослідженні різних аспектів історії радянської державності, зокрема, внутрішнього змісту й сутності договору про утворення СРСР (напр., П. Брицький, Я. Дашкевич, Г. Єфіменко чи С. Кульчицький та ін.). Чи не останні (за часом появи) примітні дослідження цієї проблематики належать В. Скоморовському [Див., напр.: 2]. Власний досвід викладання навчальної дисципліни “Історія держави і права України” та роботи з відповідною літературою поступово виробили загальну авторську наукову позицію щодо радянської державності в Україні [Див., напр.: 3]. Однак виклики сучасного етапу державотворення, які вимагають досліджень історії української держави і права з нових методологічних позицій, спонукають до погляду на зазначену у заголовку проблему з позиції реалізації російської імперської доктрини політичного поглинання України.

Мета статті – вивчити питання суверенітету УСРР в контексті правових взаємовідносин між радянськими Україною і Росією; дати історико-правову оцінку Союзному договору 30 грудня 1922 р.; дослідити державно-правовий статус УСРР у складі Союзу РСР.

Виклад основного матеріалу. *Де-юре*, радянська Україна до кінця 1922 р. вважалася суверенною державою. Назовні УСРР зберігала державну самостійність. *Де-факто*, московський центр поступово опановував головні сфери українського життя. І тим зводив суверенітет радянської України до паперового. Причому громадськість завжди інформувалась так, начебто сама Україна в особі свого радянського уряду була ініціатором певних заходів, спрямованих на об’єднання радянських республік.

Спочатку це зумовлювалось необхідністю спільної боротьби проти інтервенції та контрреволюції (Маніфест Тимчасового робітничо-селянського уряду від 29 листопада 1918 р.) [4, с. 9]. А вже 26 січня 1919 р. у декларації того ж уряду, тепер перейменованого на Раднарком, зазначалось, що УСРР об’єднується з РРФСР на засадах “соціалістичної федерації” [4, с. 22]. Сутність засад не розкривалася, але через півтора місяця VIII з’їзд РКП(б) прийняв партійну програму, котра давала на це конкретну відповідь: “Як одну з перехідних форм на шляху до повної єдності партія висуває федеративне об’єднання держав, об’єднаних за радянським типом” [5, с. 29–30].

Першого і фактично вирішального удару по декларованому суверенітету УСРР завдав ЦВК Росії на сесії ЦВК за участю представників чотирьох радянських республік – України, Латвії, Литви і Білорусії, а також Криму, де було прийнято (1 червня 1919 р.) декрет Раднаркому РСФРР, згідно з яким було проголошено *Воєнний союз* радянських республік (пізніше названий “*воєнно-політичним*”). Варто підкреслити форму документа – декрет РСФРР (!!!), а не міжнародна угода [6, с. 54].

Вважаємо, що слід було б трактувати “Воєнно-політичний союз” як першу правову форму відтворення Російської імперії. Про це, принаймні свідчить його зміст. Передовсім, декрет проголосив *об’єднання військових організацій та військового командування*. Згідно з умовами декрету передбачалося також *створення спільних Рад народного господарства, залізничних управлінь та залізничного господарства, комісаріатів фінансів та праці*. Тобто більшовицькі лідери поставили на порядок денний питання про об’єднання урядових та господарських органів Росії та України, керівництва, цілих галузей, в першу чергу залізниць, а також створення спільних виробничих центрів. 21 липня 1919 р. Раду Народного господарства (РНГ) начебто незалежної радянської України постановою Президії ВРНГ РРФСР було взагалі ліквідовано, відтак відповідне регулювання та керівництво “господарсько-економічним життям” обох соціалістичних республік було передано виключно до ВРНГ РРФСР.

Військово-політичний союз різко активізував на всій території України повстанський рух. Вже влітку більшовики змушені були залишити Україну, а в жовтні 1919 р. Президія ВУЦВК на своєму останньому засіданні визнала недоцільним подальше існування другого українського радянського уряду. Одночасно “тимчасово” було розформовано ВУЦВК, а його колишніх членів направлено “у розпорядження партійних та військових установ” [7, с. 417].

З третім поверненням радянської державності в Україну російські більшовики з метою забезпечення свого впливу в Україні розмістила тут шість армій, загальна чисельність яких перевищувала мільйон бійців [8, с. 77]. Разом з органами державної безпеки і міліції вони утворювали потужне силове поле, в якому ніхто не міг кинути виклик силоміць насадженої диктатурі. Проте пролетарські вожді розуміли, що утримувати тільки силою величезну республіку неможливо.

Наприкінці 1919 р. було змінено ленінський курс в політиці щодо України (резолуція VIII конференції РКП(б) “*Про радянську владу на Україні*”), відтепер спрямований на врахування національного фактора. Це стало підставою для заміни декрету Всеросійського ЦВК у взаємовідносинах з Україною видимістю міжнародного договору, який в науковій літературі відомий під назвою “*Союзного робітничо-селянського договору*” (28 грудня 1920 р.) [9, с. 122–123]. Останній започаткував у взаємовідносинах між УСРР і РСФРР т. зв. “*добу договірних відносин*”.

Підписаний головою Раднаркому РСФРР В. Леніним і наркомом закордонних справ Г. Чичеріним, з одного боку, а також головою Раднаркому і за сумісництвом наркомом закордонних справ УСРР Х. Раковським – з іншого, цей “рівноправний” договір про військовий і господарський союз можна вважати *другим ударом по суверенітету радянської України*.

Попри те, що у преамбулі договору підтверджувалась незалежність і суверенність обох договірних сторін, зокрема, наголошувалося (ст. 2), що з факту приналежності території УСРР до колишньої Російської імперії для УСРР не випливало ніяких зобов’язань.

Насправді, зміст договору суперечив преамбулі. Найважливіші галузі державного управління були визнані спільними для обох державних формацій, але передані під керівництво уряду РСФРР.

За ст. 3 Договору об’єднаними вважались сім комісаріатів: військових і морських справ, зовнішньої торгівлі, фінансів, праці, шляхів сполучення, пошти і телеграфів та Вищої ради народного господарства.

Це означало, що відповідні комісаріати Раднаркому радянської Росії здійснювали свої функції в Україні через *уповноважених* при уряді УСРР. Останніх повинні були затверджувати і контролювати ЦВК і з’їзди Рад УСРР. Додаймо, що Всеросійські з’їзди Рад і їх ЦВК (від 16 червня 1920 р. до

складу ЦВК Росії введено також 30 делегатів від УСРР) мали право видавати у цих галузях *закони й постанови*, спільні для обох радянських республік.

Відтак, закладені в договір правові норми позбавляли Україну будь-якої можливості істотно впливати на об'єднані комісаріати, а відтак спеціальні угоди, що мали регулювати порядок і форму внутрішнього управління, детально розроблені так і не були. Це давало змогу російським наркоматам, що стали фактично наддержавними, цілком контролювати військовий і народногосподарський комплекси України.

Було централізовано управління фінансами, шляхами сполучення, зв'язком, торговим флотом, об'єднувалися бюджетна, податкова та грошова системи. Більш того, окремі господарські структури в Україні навіть передавалися у безпосереднє підпорядкування російським структурам.

Як результат – на кінець 1922 р. у віданні уряду УСРР залишалась незначна кількість підприємств місцевої та кустарної промисловості. А у віданні уряду України формально залишалися комісаріати освіти, внутрішніх справ, охорони здоров'я, сільського господарства, юстиції. Проте й вони діяли під впливом жорстко централізованої системи, запровадженої комуністичною партією, і орієнтувалися на московські відомства.

Таку сумну практику було поширило і на сферу міжнародних відносин з укладенням згодом т. зв. “*дипломатичного союзу*” радянських республік.

Підписаний у Москві договір між РСФРР і УСРР (та іншими 7 радянськими республіками) про передачу Росії представництва УСРР (та інших радянських республік) на загальноєвропейській конференції з врегулювання економічних та фінансових питань (22 лютого 1922 р.) фактично означав відмову уряду УСРР від ведення власної зовнішньої політики.

Також спеціальним декретом ВУЦВК (28 березня 1922 р.) було фактично закладено правову основу під визнання *єдиного спільного громадянства* для т. зв. радянських республік.

Логічним завершенням кількарічних зусиль державної влади РСФРР щодо реалізації своєї політичної доктрини щодо УСРР після укладення “Військово-політичного союзу” і т. зв. “Робітничо-селянського союзу” стало “добровільне” об'єднання в складі Союзу РСР.

У сучасній вітчизняній науковій літературі обґрунтовано наголошується, що історія утворення СРСР густо насичена ідеологічними штампами [Див., напр.: 10, с. 93].

Попри те, що у пропаганді наступних десятиліть сам факт утворення Союзу намагалися зобразити як “всенародний об'єднавчий рух”, насправді в суспільстві він не викликав будь-якого резонансу. Тому що події, пов'язані з укладенням Союзного договору, розвивалися за ретельно спланованим в оргбюро ЦК РКП(б) сценарієм.

Останній згодом і ліг в основу офіційної історії створення СРСР, яка (історія – *I.T.*) й сьогодні висвітлюється чи не в кожному підручнику, енциклопедії і т. ін. Її можна передати кількома тезами.

10 грудня 1922 р. у Харкові відкрився VII Всеукраїнський з'їзд Рад. Його делегати схвалили Декларацію про утворення Союзу РСР і проект основ Конституції СРСР, а також звернулися до всіх республік із закликом негайно розпочати законодавче оформлення єдиної держави.

Було запропоновано скликати загальносоюзний з'їзд рад. Через кілька тижнів делегати від УСРР прибули у Москву на I Всесоюзний з'їзд Рад, що тривав тільки один день – 30 грудня 1922 р.

На з'їзд було винесено для обговорення два підходи щодо майбутньої державної конструкції.

Сталінська концепція автономізації передбачала створення унітарної держави, і концепцію Союзу – федеративної держави, що зберігає республіканську державність.

З'їзд затвердив Декларацію про утворення Союзу РСР і Договір про утворення СРСР (причому несподівано виявилось, що обидва документи, за спиною делегатів з'їзду, були напередодні – 29 грудня 1922 р. – прийняті Конференцією повноважних делегацій).

У ст. 26 Союзного договору урочисто проголошувалося: “За кожною із союзних республік зберігається право вільного виходу з Союзу” [11, с. 11–13]. Проте, зауважимо, що впродовж усього часу існування СРСР механізми здійснення цього права не прописувалися, ані в конституціях, ані в законах чи підзаконних актах.

Було обрано Центральний виконавчий комітет (ЦВК) СРСР і чотирьох (за кількістю суб'єктів Союзу) голів ЦВК, від України – Г. Петровського.

Однак ретельний аналіз подій навколо офіційної історії укладення Союзного договору й аналіз документів I Всесоюзного з'їзду Рад ставлять під сумнів легітимність утворення 30 грудня 1922 р. СРСР.

По-перше, долю України ще раз вирішував не її народ. Я. Дашкевич справедливо підкреслює, що *майбутнє вже раніше поневоленої республіки ніби парламентським шляхом* (більшовицьку виборчу систему за Конституцією 1919 р. – Див.: [8, с. 55–57].) *вирішували неукраїнці*: на загальну кількість 782 депутати було лише 46 % (362 депутати) українців. Це відбувалось у країні, в якій понад 80 % мешканців становили українці [6, с. 58–59]. Відповідно, такі обставини ставлять під сумнів – з чисто формальних міркувань – легітимність рішення VII Всеукраїнського з'їзду Рад про бажання України приєднатися до Союзу.

По-друге, *Союзний договір 1922 р. так і не вийшов зі стадії проекту, який ще треба було доповнювати, затверджувати, вводити в дію*.

Аргумент – на з'їзді текст, який мали за Союзний договір 1922 р., було прийнято лише за основу (“в основному”). Цей проект мав доопрацьовуватися ЦВК разом з урядами республік. Лише після того, тобто після внесення доповнень і змін, Договір мали ввести в дію спершу тимчасово на наступній сесії ЦВК СРСР, а остаточно ратифікація його мала відбутися на II з'їзді Рад СРСР. Лише після проведення усіх заходів проект Договору міг і мав перетворитися у справжній Договір про утворення СРСР [6, с. 60].

Справді, згідно із згаданою постановою I з'їзду Рад президія ЦВК в Москві утворила 10 січня 1923 р. комісію з 13 осіб, до якої входили представники союзних республік. Завдання комісії полягало в тому, щоб збирати пропозиції союзних республік щодо тексту і змісту Декларації і Договору. Однак роботу комісії швидко припинили, а найближча, 2-га сесія ЦВК СРСР у липні 1923 р. не розглядала жодних зауважень до Декларації і Договору, не затверджувала доповнену Декларацію і новий текст Договору і не запроваджувала їх тимчасово в дію.

II Всесоюзний з'їзд рад мав бути скликаний наступного року, але відбувся 31 січня 1924 р., у зв'язку зі смертю В. Ульянова-Леніна.

Про Декларацію і Договір на з'їзді не було сказано жодного слова, і ніхто їх тоді, ні пізніше не затверджував і не вводив у дію. Звідси випливає, що постанова I з'їзду Рад СРСР не була виконана. Знаходять лише одне пояснення цих фактів: союзні республіки закидали комісію з 13-ти осіб такою кількістю поправок і доповнень, що *ставити Декларацію і Договір на обговорення і остаточно затвердження означало провалити їх централізаторський характер і створити фактично конфедерацію* (а це не входило у плани Й. Сталіна – нового очільника держави).

Скориставшись траурною атмосферою, Сталін виніс на розгляд делегатів II Всесоюзного з'їзду рад проект Конституції СРСР, який був ухвалений з'їздом. Однак “фокус” полягав у тому, що Декларація і Договір про утворення СРСР були її складовими частинами.

По-третє, характер укладення Союзного договору суперечив елементарним нормам міжнародного права (*Союзний Договір 1922 р., без сумніву, мав стати міжнародним актом*): його ніхто не підписував; у ньому не йшлося про термін дії договору; він не був ратифікований. А такі речі є взагалі несумісними з поняттям “міжнародний договір”. Звідси, “проект нереалізованого Договору не може вважатися юридичною підставою утворення СРСР і входження до нього України та інших т. зв. республік” [6, с. 62].

Особливості укладення Договору про утворення СРСР засвідчує проведення свідомої політики підпорядкування республік єдиному центру й завершення процесу відродження єдиної наддержави в межах колишньої Російської імперії. А той факт, що така політика здійснювалася без дотримання елементарних процедур і з порушенням юридичних норм, надає усі підстави вважати створення СРСР нелегітимним.

За спостереженнями дослідників, навіть партійні документи того часу свідчать, що утворення СРСР розумілось значною частиною радянських чиновників у центрі і на місцях “не як союз рівноправних державних одиниць, а як крок до ліквідації республік” [12, с. 132]. І це закономірно, адже це був час, коли більшовики не думали ні про які держави, а думали про світову революцію і про створення своєї диктатури в масштабах практично всієї планети, принаймні її європейської частини. А встановлення в Україні більшовицької диктатури, на нашу думку, слід розцінювати як складову багатовікової російської імперської доктрини її політичного поглинання.

Позаяк проголошення утворення СРСР призвело до певних (хоча і формальних) змін у структурі владних органів центру (федерації) і суб'єктів Союзу.

Вони були закріплені спочатку рішенням ЦВК СРСР (6 липня 1923 р.), який увів у дію договір і декларацію про створення СРСР, а згодом - першою Конституцією СРСР (січень 1924 р.) та у її республіканському варіанті – новою редакцією Конституції УСРР, прийнятою на IX Всеукраїнському з'їзді Рад (травень 1925 р.).

Між іншим, відомий дослідник проблематики Г. Єфіменко зауважив різочу невідповідність проекту цього документа його кінцевому варіанту. Зокрема, проект 30 грудня 1922 р. складався з 26 статей, український варіант, прийнятий вищими компартійними та радянськими органами УСРР наприкінці травня 1923 р., містив 36 статей, а запроваджений 6 липня 1923 р. та ратифікований 31 січня 1924 р. Договір про створення СРСР (2 липня 1923 р. його попередньо схвалила Президія ВУЦВК) - 72 статті. Вчений також звертає увагу на загалом незначущість події утворення СРСР для більшовицького керівництва. Зокрема, до 1933 року день утворення СРСР відзначався в липні, і цей день – 6 липня - мав статус вихідного дня. В окремі роки святкування цієї дати під назвою “День Союзу РСР” переносились на першу неділю липня, щоб “не втрачати робочого дня” [13].

Зміни у структурі владних органів на рівні федерації фактично зводилися до трансформації всеросійських органів влади у загальносоюзні. Зокрема, загальносоюзними центрами влади стали російський уряд (РНК РСФРР) і ЦК російської компартії - РКП(б). Це означало, що РКП(б) ставала реальною владою в усіх т. зв. союзних республіках - квазідержавках. Республіканські партійні організації ставали просто філіями Центрального комітету партії у Москві, і, до слова, такими залишалися до кінця існування СРСР. Таким кроком потверджувалася очевидна вертикаль, тому що сама партія діяла за своїми статутними законами, за принципом демократичного централізму – принципом, що означав підпорядкування нижчих ланок вищим, і якого в принципі в політичних партій цивілізованих країн не виявляється. Бо політичні партії цінують дискусію, цінують боротьбу думок, цінують різні позиції. Натомість демократичний централізм якраз і полягав у сприйнятті й безумовному виконанні вимог вищих органів, а отже, - у відсутності права на власну думку.

До того ж, виходячи з механізму утворення СРСР, Росія мала отримати власну партійну і радянську вертикалі органів влади. Однак вожді партії визнали небезпечним утворювати конкурентний компартійно-радянський центр у Москві. Був створений тільки Раднарком РСФРР, який керував другорядними підприємствами. Партійного центру не було, і російські губпарткоми підпорядковувалися безпосередньо ЦК ВКП(б) (офіційна назва з 1925 р.). Виходило, що фактично провідне місце в ієрархії народів у росіян сполучалося з відсутністю національної державності, а це (за С. Кульчицьким) означало, що російська радянська державність була імперською [14, с. 189].

У загальносоюзних органах влади УСРР була репрезентована своїми делегатами на з'їзді Рад СРСР.

Зі складу українських делегатів з'їздів Рад виділялась певна кількість членів до Ради Союзу та п'ять членів (нарівні з іншими союзними і автономними республіками) до Ради Національностей, які разом становили двопалатний Центральний Виконавчий комітет СРСР, що діяв між з'їздами Рад.

Окрім того, з 1924 р. (з часу утворення Молдавської АСРР у складі УСРР) до Ради Національностей входило ще п'ять членів від МАСРР. Поточне законодавство було компетенцією Президії ЦВК.

В УСРР формально верховним органом влади й далі залишався *Всеукраїнський з'їзд рад*.

Основою організаційної діяльності з'їздів були пленарні засідання. Нормативно-правові акти Всеукраїнських з'їздів рад на території республіки мали директивний характер та найвищу юридичну силу. Однак з утворенням СРСР керівництво республіки мусило керуватися постановами з'їздів рад СРСР, директивами з'їздів ВКП(б) і КП(б)У та пленумів ЦК ВКП(б) і КП(б)У. Нова редакція Конституції УСРР (1925) внесла зміни у черговість скликання з'їздів – щорічно, а з 1926 р. чергові Всеукраїнські з'їзди Рад скликаються вже не щорічно, а один раз на два роки.

Між з'їздами функції верховного органу влади виконував *Всеукраїнський Центральний Виконавчий комітет* (ВУЦВК), повноваження якого регулювало *Положення про ВУЦВК* (12 жовтня 1924 р.). Останнє визначало порядок виборів ВУЦВК, термін його повноважень тощо.

Зокрема, ВУЦВК наділявся правом зупиняти чинність, скасовувати і змінювати акти усіх нижчестоящих органів влади та управління. Формою діяльності ВУЦВК були сесії (скликалися тричі на рік). У період між ними функції найвищого органу державної влади в Україні виконувала *Президія ВУЦВК*, діяльність та склад якої регулювалися *Указом про порядок роботи Президії ВУЦВК* (1 липня 1926 р.). Президія ЦВК УСРР наділялася серйозними повноваженнями - мала право скасовувати рішення ВУЦВК і РНК УСРР.

ВУЦВК утворював також *Раду народних комісарів* (Раднарком). Однак, згідно з новою редакцією Конституції УСРР Раднарком республіки вже не входив до верховних органів влади. Він ставав *розпорядчим і виконавчим органом ВУЦВК*.

Останній надавав право Раднаркому видавати *декрети і розпорядження*, що були обов'язковими до виконання на усій території УСРР. Склад РНК досить детально визначало *Положення про Раднарком УСРР* (12 жовтня 1924 р.). Раднарком УСРР звітував перед союзними органами. У 1927–1929 рр. було також прийнято ряд положень про окремі наркомати, в яких чітко визначалися їх структура й компетенція.

Утворення СРСР призвело до перерозподілу повноважень між Центром і союзними республіками.

Вони були *розмежовані* з чітко вираженою тенденцією до централізації. Найважливіші галузі державного і господарського життя (п'ять наркоматів): зовнішня політика і торгівля, оборона, шляхи сполучення і зв'язок були цілком віднесені до компетенції загальносоюзної влади, під керуванням загальносоюзних (т. зв. "*злитих*") народних комісаріатів уряду СРСР.

В окремих галузях державного управління УСРР (як і інші союзні республіки) зберегла свої керівні органи. Проте вони працювали за вказівками відповідних центральних інституцій Союзу - об'єднаних союзно-республіканських (т. зв. "*директивних*") наркоматів: фінансів, праці, робітничо-селянської інспекції, внутрішньої торгівлі, Вищої Ради Народного господарства. Пропозиції представників радянської України перевести наркомати закордонних справ і зовнішньої торгівлі з розряду "*злитих*" у розряд "*директивних*", що висловлювалися на нараді ЦК РКП(б) з відповідальними працівниками союзних республік (червень 1923 р.), були відхилені.

Керівники загальносоюзних та об'єднаних (директивних) наркоматів становили уряд СРСР – також *Раду народних комісарів* (Раднарком).

Максимум самостійності в державному управлінні України у перші роки після "укладення" Союзу зберігалося у т. зв. *місцевих наркоматах* (виключно республіканських), а саме: внутрішніх справ, сільського господарства, освіти, юстиції, соціального забезпечення, охорони здоров'я. Проте й тут право союзних органів встановлювати "*загальні засади*" (ст. 1 Конституції СРСР 1924 р.) зводило нанівець суверенні права союзних республік.

Невдовзі, у межах реалізації імперського задуму щодо подальшої централізації державного управління в СРСР і перетворення його фактично в унітарну державу, повноваження УСРР були ще більше обмежені (напр., переведення багатьох "*місцевих*" наркоматів у розряд об'єднаних і підпорядкування їх відповідним наркоматам СРСР – внутрішніх справ, сільського господарства, юстиції, охорони здоров'я).

Висновки до викладеного матеріалу, з нашого погляду, можна звести до кількох пунктів:

По-перше, аналіз правових форм взаємовідносин між радянськими Україною і Росією у період національно-демократичної революції і до підписання договору про утворення СРСР засвідчив, що УСРР від самого початку виникнення була частиною єдиного російсько-радянського державного комплексу. Початковою правовою формою відтворення більшовиками де-факто оновленої російської імперії став “Военно-політичний союз”. Проте, найбільш показовим документом на підтвердження цієї тези був укладений у грудні 1920 р. “Робітничо-селянський договір” – нерівноправний і підневільний для України, типовий *колоніальний договір*. Перетворення органів державного управління Російської Федерації на загально федеративні по суті означало *фактичне включення України* (та інших республік) у кордони Радянської Росії умовно на правах автономій, насправді – колоній.

По-друге, договір про утворення СРСР (т. зв. Союзний договір 1922 р.) – документ з сумнівною легітимністю, який ніколи не вийшов поза стадію проекту, який ще треба було доповнювати, затверджувати і вводити у дію. Як міжнародний акт він не був ратифікований. Відповідно, - ніколи не діяв формально, а відтак не був чинним *юридично*. Союзний договір 1922 р. також ніколи не діяв *фактично*, бо, як про те йшлося вище, радянська Україна від самого початку свого постання реально була інтегральною частиною всього радянського (російського) державного комплексу.

По-третє, під формулюванням “союзу” приховувалися, з одного боку, централізація народногосподарського і військового управління на територіях т. зв. радянських республік, здійснювані одержавленою партією більшовицької Росії, а з іншого, - закріплення у республіці розгалуженої системи органів влади та управління російської неоімперії. Звідси, Союз РСР виглядав як “союз нерушимих республік свободних”, але насправді був не федеративною, а унітарною державою з найвищим ступенем централізації влади.

Остаточо підсумовуючи, акцентуємо - впродовж 1917-1922 рр. тривав пошук оптимальної моделі реалізації політичної та правової доктрини Росії щодо України, складової багатовікової російської імперської доктрини її політичного поглинання. Змінювалися форми її практичного втілення, проте незмінною залишалася її сутність. Декларуючи на різних етапах різні варіанти встановлення правових міждержавних зв'язків, Росія фактично намагалася використати їх для досягнення свої стратегічної мети – збереження цілковитого контролю над усіма найважливішими сферами життєдіяльності українського суспільства. Практично централізаторські принципи більшовицької партії переносилися на організацію державних структур. Форма ж - утворення СРСР - мала лише вуалювати справжню сутність запроваджуваної унітарної державності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чехович В. А. Победа Великого Октября и становление государственного союза советских республик (1917–1922 гг.). К.: Наукова думка, 1986. 168 с.
2. Скоморовський В. Б. Правовий аспект договору про утворення СРСР 1922 року. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. Вернадского. Серия “Юридические науки”*. Том 26 (65). 2013. № 2-1 (Ч. 1). С. 126–129.
3. Терлюк І.Я. “Комуністична революція згори в Україні”: з історії становлення та закріплення в Україні радянської державності і права (1917–1920-ті рр.). Львів: Каменяр, 2010. 150 с.
4. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919 / Народний комісаріат юстиції. Киев: Печатня С. П. Яковлева, 1919. 580 с. Ч. 1. № 1-23, 25–38. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/aa/%D0%A_1919.pdf (останній перегляд: 20.05.2022).
5. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1898–1970. Т. 2: 1917–1924. К.: Політвидав, 1979. 552 с.
6. Дашкевич Я. Росія, Україна та союзи 1919–1922 рр. *Дашкевич Я. Україна вчора і нині. Нариси, виступи, есе*. К., 1993. 192 с.

7. Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки. К.: Дух і літера, 2003. 767 с.
8. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). К.: Основи, 1996. 396 с.
9. Документы внешней политики СССР. 1917–1980. Т. 3: 1 июля 1920 – 18 марта 1921 гг. М., 1959. 762 с.
10. Юрійчук Є. П. Становлення і характер радянської влади в Україні: історико-правові аспекти (1917–1922 рр.): Навчальний посібник. К.: ІЗМН, 1998. 124 с.
11. I-й Съезд Советов Союза Советских Социалистических республик. Стенографический отчет с приложениями... М., 1923. URL: [1_sezd_sovetov_sssr/I %20съезд%20Советов%20Союза%20Советских%20Социалистических%20Республик%20%28Стенографический%20отчет%20с%20приложениями%29%20-%20OCR_djvu.txt](http://1_sezd_sovetov_sssr/I%20съезд%20Советов%20Союза%20Советских%20Социалистических%20Республик%20%28Стенографический%20отчет%20с%20приложениями%29%20-%20OCR_djvu.txt) (останній перегляд: 20.05.2022)
12. Дністрянський М. С. Кордони України. Територіально-адміністративний устрій. Львів: Світ, 1992. 144 с.
13. Єфіменко Г. Забуте свято. 6 липня 1923 року – день народження СРСР. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2012/07/20/90121/> (останній перегляд: 20.05.2022).
14. Кульчицький С. В. Закономірності еволюції радянської влади (короткі тези). *Український історичний журнал*. 2007. № 6. С. 181–217.

REFERENCES

1. Chekhovych V. (1986). **Pobeda Velykoho Oktiabria y stanovlenye hosudarstvennogo soiuza sovetskykh respublyk (1917–1922 yrs.)**, Kyiv, Naukova dumka, 168 p.
2. Skomorovskyi V. (2013). **Pravovyi aspekt dohovoru pro utvorennia SRSR 1922 roku. Uchenie zapysky Tavrycheskoho natsyonalnogo unyversyteta ym. V. Vernadskoho**. Seryia “Iurydycheskye nauky”. Vol. 26 (65), Rel. 2-1 (Ch. 1), 126–129 pp.
3. Terlyuk I. (2010). **“Комуністична революція згоріла в Україні”: з історії становлення та закріплення в Україні радянської державності і права (1917–1920-ті рр.)**. Lviv, Kameniari, 150 p.
4. **Sobranie zakonenyi y rasporiazhenyi raboche-krestianskago pravitelstva Ukrainy za 1919 / Narodnyi komisariat yustytzii**. Kyiv, Pechatnia S.P. Yakovleva, 1919., Ch. 1. Rel. 1-23, 25–38. 580 p. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/aa/%D0%A_1919.pdf
5. **KPRS v rezoliutsiiakh i rishenniakh zizdiv, konferentsii i plenumiv TsK. 1898–1970. V. 2: 1917–1924**. Kyiv, Polityvydav, 1979. 552 p.
6. Dashkevych Ya. (1993). **Rosii, Ukraina ta soiuzy 1919–1922 rr. Dashkevych Ya. Ukraina vchora i nyini**. Narysy, vystupy, ese. Kyiv, 192 p.
7. Yanevskiy D. (2003). **Politychni systemy Ukrainy 1917–1920 rokiv: sprobny tvorennia i prychny porazky**. Kyiv, Dukh i litera, 767 p.
8. Kulchytskyi S. (1996). **Komunizm v Ukraini: pershe desiatyrichchia (1919–1928)**. Kyiv, Osнови, 396 p.
9. **Dokumenty vneshnei polytyky SSSR. 1917–1980. V. 3: 1 June 1920 – 18 March 1921, Moscow, 1959. 762 p.**
10. Yuriichuk Ye. (1998). **Stanovlennia i kharakter radianskoi vlady v Ukraini: istoryko-pravovi aspekty (1917–1922 rr.)**. Navchalnyi posibnyk, Kyiv, IZMN, 124 p.
11. **1-st Siezd Sovetov Soiuza Sovetskykh Sotsyalystycheskykh respublyk. Stenohrafycheskyi otchet s prylozheniyamy**, Moscow, 1923. URL: 1_sezd_sovetov_sssr/1%20съезд%20Советов%20Союза%20Советских%20Сотыалыстыческых%20Республик%20%28Стенотграфыческыи%20отчет%20с%20прылозheniyamy%29%20-%20OCR_djvu.txt
12. Dnistrianskyi M. (1992). **Kordony Ukrainy. Terytorialno-administratyvnyi ustrii**. Lviv, Svit, 144 p.
13. Yefimenko H. **Zabute sviato. 6 July 1923 – den narodzhennia SRSR**. Istorychna pravda. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2012/07/20/90121/>
14. Kulchytskyi S. (2007). **Zakonomirnosti evoliutsii radianskoi vlady (korotki tezy)**. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal, Rel. 6, 181–217 pp.

Ivan Terlyuk,
Lviv Polytechnic National University,
Educational and Scientific Institute of Law,
psychology and innovative education
Department of Theory of Law and Constitutionalism,
Doctor of Juridical Sciences (J.S.D), Docent
i.terlyuk2406@gmail.com

**THE UNION OF THE SSR AS A FORM OF IMPLEMENTATION OF THE RUSSIAN IMPERIAL
DOCTRINE OF THE POLITICAL ABSORPTION OF UKRAINE:
FORMATION AND LEGAL STATUS OF THE UKRAINIAN SSR**

The issues of the formation of the USSR in the context of the search during 1917–1922 for the optimal model of implementation of Russia's political and legal doctrine of Ukraine are covered. It is believed that the formation of the USSR is part of the centuries-old Russian imperial doctrine of its political absorption.

The legal forms of relations between Soviet Ukraine and Russia during the national-democratic revolution are analyzed. It is concluded that the USSR from the very beginning was part of a single Russian-Soviet state complex. It is emphasized that before signing the treaty establishing the USSR, the Russian Bolsheviks made several attempts to restore the Russian neo-empire. It is emphasized that the initial legal form of reproduction of the de facto renewed Russian Empire by the Bolsheviks was the “Military-Political Union”. However, the most telling document to confirm this thesis was the so-called. “Workers 'and Peasants' Agreement” is an unequal and enslaved for Ukraine, a typical colonial agreement.

The Treaty on the Establishment of the USSR is justified as a document of dubious legitimacy that never went beyond the project stage. Accordingly, it never acted formally, and therefore was not legally valid. It was stressed that it had not been ratified as an international act. It is substantiated that the formulation of the “union” concealed the consolidation in the republic of an extensive system, in fact, of Russia's centralized authorities and administration.

As a result, the imperial essence of the Ukrainian policy of the Bolsheviks of 1917–1922 is emphasized. Declaring at various stages different options for establishing legal interstate relations, Russia actually tried to use them to achieve its strategic goal – maintaining full control over all major spheres of Ukrainian society. Practically, the centralizing principles of the Bolshevik Party were transferred to the organization of state structures. The form of formation of the USSR was only to veil the true essence of the introduced unitary statehood.

Key words: USSR, formation of the USSR and changes in the structure of government bodies, “Military-Political Union”, “Union Workers 'and Peasants' Treaty”, Union Treaty of 1922.